

»wi Danske skulle icke end staa nederst paa Bladet«. Om udgivelse af nysproglig dansk litteratur

Johnny Kondrup

Dansk Editions histories afslutningsseminar, 12. september 2014

De ord, som danner overtitlen på mit foredrag, stammer fra indledningen til Anders Sørensen Vedels udgave af danske folkeviser, *Et hundrede udvalgte danske viser*, fra 1591. Indledningen er henvendt til Frederik II's enkedronning Sophie, som har ønsket viserne udgivet, og Vedel peger på Karl den Store som et forbillede for hende: Kejseren sørgede nemlig for, at ældre tiders digtning om store bedrifter blev udgivet, og havde gerne den slags folk hos sig, som vidste noget derom, altså filologer. Nu, da dronning Sophie viderefører hans gode eksempel, vil Danmarks ry blive hævet blandt nationerne.

Jeg har valgt ordene for at fremhæve en af de historisk væsentlige motiveringer for at udgive ældre tiders litteratur: omsorgen for fædrelandets ære.

Denne motivering er ikke blot knyttet til dansksprogede tekster, men også til latinske, fx når Frederik Rostgaard i 1693 udgiver en række værker af danske nylatin-digtere (*Deliciae quorundam poetarum Danicorum*) hos en bogtrykker i Leiden. Men motiveringen får et særligt eftertryk, når sproget er dansk, og dens sproglige forankring bliver stadig vigtigere, efterhånden som nation og sprog i løbet af 1700- og 1800-tallet glider i ét.

Da man i 1879 tager initiativ til det endnu eksisterende udgiverselskab, Universitets-Jubilæets danske Samfund, er det forpligtelsen over for »Modersmaalet«, der står i centrum. Men det hedder stadig i motiveringen, at Danmark i sammenligning med sine nabolande står tilbage i udforskningen af fædrelandets sprog. Og til udforskning behøves udgaver. Man hævder altså stadig sin plads blandt nationerne ved at udgive, især dansksprogede tekster. En næsten enslydende begrundelse finder man i 1911, da Det Danske Sprog- og Litteraturselskab stiftes, nu blot med større vægt på videnskabens behov. Treklangen fædreland, modersmål og videnskab er igennem hele perioden en magtfuld begrundelse for editionsvirksomheden.

I tredje bind af *Dansk Editions historie* er det netop udgivelsen af dansksproget litteratur, vi beskæftiger os med. Hovedsagelig nysproglig dansk litteratur, altså opstået eller nedskrevet efter ca. 1515.

Det betyder, at den nedre grænse for det materiale, vi beskæftiger os med, næsten falder sammen med bogtrykkerkunstens indførelse i Danmark – den første bog blev trykt her i landet i 1482. Og den første bog trykt på dansk kommer i 1495. Det er også en *udgave*, nemlig af den middelalderlige *Rimkrønike*, en Danmarkshistorie i kongerækkens form. Udgavens apparat indskrænker sig dog til et alfabetisk navneregister.

Netop bogtrykkerkunsten udgør en vigtig skillelinje i editionsfilologiens teori. Den

videnskabelige udgivelse af tekster fra tiden efter bogtrykkerkunstens indførelse kaldes *nyfilologi* (i modsætning til klassisk filologi og middelalderfilologi). Mens de 'ældre' filologier beskæftiger sig med værker, der i alt væsentligt er blevet overleveret gennem håndskrevne afskrifter, forholder nyfilologien sig hovedsagelig til værker, som er blevet overleveret i trykt form.

Med bogtrykkerkunsten får man store oplag af udgaver, der principielt er ensartede. Det litterære værk bliver på den måde mere stabilt end i håndskriftraditionen.

Til gengæld åbner det nyfilologiske materiale for en ustabilitet i en anden dimension, nemlig bagud mod sin egen tilblivelse. For mens de værker, som man beskæftiger sig med i de 'gamle' filologier, næsten altid findes overleveret uden forarbejder, er nyfilologiens genstande i reglen værker, hvortil der findes forarbejder (det, man også kalder tilblivelsesvarianter): kladder, renskrifter, korrekturark.

Hvad ser man så, når man fra stor flyvehøjde betragter 500 års udgivelse af nysproglig dansk litteratur?

Ja, i de første århundreder ser man ikke ret meget. *Rimkrøniken* fra 1495 er blevet nævnt.

Hundredvisebogen (1591) er også blevet nævnt. Den er den første trykte folkeviseudgave i hele Nordeuropa. Anders Sørensen Vedel havde egentlig indsamlet viserne for at bruge dem som kildemateriale til den Danmarkshistorie, han var ved at skrive i forlængelse af Saxo. Han havde dog også øje for visernes æstetiske kvaliteter og anså det for nødvendigt at harmonisere deres sprog og stil ved overførelsen fra håndskrifter til bogtryk, bl.a. ved at tildigte nogle overgangsstrofer. Desuden forsynede han nogle af viserne med historiske kommentarer og ordnede dem endelig i kategorier, der inspirerede Svend Grundtvigs inddeling af det samlede visekorpus.

En senere milepæl er udgaven af Anders Arrebos ufuldendte hovedværk *Hexaëmeron*, et epos om skabelsens syv dage. Arrebo døde fra den syvende dag i 1637, men hans søn Christen udgav værket kun 24 år senere, i 1661. Det er den første udgave af en dansk nyklassisk digter og udgør indledningen til en hjemlig skønlitterær kanon i europæisk stil. Apparatet består af 1166 marginalnoter, der hovedsagelig bringer realkommentarer, men også belærende ræsonnementer ud fra digtets tekst.

Bogtrykkets indførelse betød en mærkbar styrkelse af genren *Opera omnia*, altså samlede værker af en forfatter. I sidste halvdel af 1400-tallet udkom fx *Opera omnia* af Vergil (1469), Æsop (1474), Platon (1484-85) og Homer (1488). Trykkesteder var Rom, Milano, Firenze og Venedig. Dette format kom imidlertid sent til Danmark, fordi man ikke havde materiale til det. Et sted mellem Thomas Kingos død i 1703 og Holbergs poetiske raptus i 1719 opstår interessen for enheden *forfatterskab*. Editionshistorisk interessant er først udgaven af Anders Bordings Poetiske Skrifter 1735, foranstaltet af historikeren Hans Gram. Den udkom 58 år efter digterens død og

er den ældste samlede udgave af en dansk digter bearbejdet efter gennemtænkte editionskriterier.

Et problem i de første 300 år synes at være, at skønlitteraturens udvikling op til romantikken o. 1800 hele tiden lod de ældre tekster bag sig. Man syntes stort set ikke, at den ældre tids litteratur var værdifuld nok til at blive genudgivet. Oplysningstiden havde ellers, med sin æstetisk prægede stilsans og sin historisk relativiserende kildebrug, redskaber til at grundlægge en bredt accepteret editionstradition. Men man fandt, at de middelalderlige genrer (rimkrønike, skolekomedie, dramatik, folkeviser), hvis kunstneriske former blev fastholdt frem til ca. 1600, var for primitive. Renæssance- og barokdigtningen fandt man på den anden side for kunstlet. Den tidstypiske oplysningsskribent J.S. Sneedorff skriver i 1760, at den, der »dyrker Sproget i den Tanke, at forbedre Smagen«, ikke kan bruge de gamle danske skribenter som forbilleder. Hvis man skal beskæftige sig med de gamle, bør det være grækerne og romerne, for de er »de eeneste, som efter Alles Tilstaaelse er *evige Mønstre*«.

Et andet problem er, at der i størstedelen af tidsrummet savnedes menneskelige miljøer, hvor udgivere kunne støtte og inspirere hinanden. Eller miljøerne var små, spredt i riget og begrænset til de centrale personers embeds- eller levetid (som Ribe i Anders Sørensen Vedels tid). Ganske vist havde man Københavns Universitet, men her stod det dansksprogede ikke højt på dagsordenen. Flemming Lundgreen-Nielsen, der beskriver tidsrummet 1500-1800, sammenfatter det i billedet af et Stillehav med lang afstand mellem grupperne af små og frugtbare øer. I hvert fald op til midten af 1700-tallet, da man begynder at grundlægge private og offentlige udgiverselskaber.

Da man omkring år 1800 begynder at få en mere omfattende og systematisk udgivervirksomhed, er det ikke primært filologer, der står for den. Det er bredt formidlende litterater med tilknytning til tidsskrifter og forlag – typeeksemplet er Knud Lyne Rahbek, der i tiden 1796-1829 udgav mere end 50 bind dansk litteratur. Men hans tekstkritik er skødesløs og ofte helt udokumenteret.

Større editionshistorisk prægning har A.E. Boye, som er en generation yngre end Rahbek (1784-1851). Det er ham, der i sin udgave af Wessels *Kjærlighed uden Strømper* 1826 skriver nogle af de første grundige overvejelser over litterært editionsarbejde. Og det er ham, der i sine Holbergudgaver 1823-43 udvikler den systematiske *lemmatisering* af kommentarapparatet. Men Boye er ikke filolog; han er jurist og embedsmand, desuden avisredaktør.

F.L. Liebenberg (1810-94), der blev 1800-tallets flittigste udgiver af dansk litteratur, var heller ikke uddannet filolog. Han havde læst teologi uden at gøre sig færdig. Liebenberg udgav det 19. århundredes mest omfangsrige kritiske udgave, Oehlschlägers *Poetiske Skrifter* i 32 bind (1857-62). I tilknytning til udgaven offentliggjorde han en af de få teoretiske afhandlinger i dansk nyfilologisk tradition, der trods megen tøven var med til at fastlægge *førstetrykket* som det foretrukne tekstgrundlag.

Den professionelle filologiske indflydelse kommer især ind via de litterære udgiverselskaber. Det vigtigste selskab i det 19. årh. var 'Selskabet til den danske Literaturs Fremme', stiftet 1827 og opløst 1886. En af stifterne var Rasmus Nyerup. Selskabet led under store indre vanskeligheder og blev flere gange reorganiseret, men dets udgaver var af høj kvalitet. I alt nåede det at udgive ca. 60 bind, og flagskibet blev *Danmarks gamle Folkeviser*, grundlagt i 1847 af Svend Grundtvig. Det er en af de få danske udgaver, der har medført en voldsom principiel debat – den såkaldte folkevisestrid i slutningen af 1840'erne. Svend Grundtvigs princip om at udgive »alt hvad der er, og alt som det er«, vakte modstand også blandt fagfæller, der hellere ville restituere en urform af hver vise eller i det mindste vælge den bedste form og forskåne publikum for de mange varianter. Udgaven blev fuldført af et nyere udgiverselskab, Universitets-Jubilæets Danske Samfund, i 1976, og det er værd at bemærke, at den kunne afsluttes efter sine oprindelige principper, trods de 130 år. Det siger noget om, at vi stadig bygger på de editionsmetoder, som blev oparbejdet midt i 1800-tallet.

Generelt befordrede udgiverselskaberne kontinuitet og systematik i planlægningen; deres systematiske tilsynsvirksomhed sikrede kvalitet i den enkelte udgave; og endelig betød deres medlemskontingenter sammen med en vis fondsfinansiering, at selskaberne kunne arbejde relativt uafhængigt af forlagsbranchen.

De udgiverselskaber, som blev stiftet i slutningen af 1800-tallet, var professionelle: Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie (1877) og Universitets-Jubilæets danske Samfund (1879). Her var 'litteratorerne' fra århundredets begyndelse afløst af videnskabeligt uddannede historikere og filologer – med alt, hvad det også betød af truende afsnøring fra den bredere offentlighed. Derfor kan man samtidig se, at de professionelle filologer ved siden af deres videnskabelige udgaver tilrettelægger stoffet for et bredere publikum. Det gælder fx Svend Grundtvig med *Danske Folkeviser i Udvalg* (1882) og S. Birket Smith med en populær udgave af Leonora Christinas *Jammers-Minde* (1887 og igen 1900).

Hvor 1700-tallet stort set havde holdt sig til sin egen litteratur, betød romantikken en udvidelse af den litterære kanon både bagud og i bredden. Både folkeviser, ordsprog, eventyr, folkebøger, salmer og skolekomedier blev værdige genstande for videnskabelig udgivelse.

Det 20. århundrede bygger videre på de fundamenter, som lægges i sidste halvdel af det 19. Udgivervirksomheden præges af to, stadig eksisterende selskaber: UJDS (1879) og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, der bliver stiftet af Lis Jacobsen og Carl S. Petersen i 1911. UJDS tager sig især af den ældre litteratur, med tyngdepunkt i 1500- og 1600-tallet, mens DSL rækker helt frem til nutiden, bl.a. med udgaver af Karen Blixens og Peter Seebergs prosa. Især DSL bliver slagkraftigt, fordi det opnår kontinuerlig støtte fra Carlsbergfondet og siden fra staten til at holde en fast administration.

Samtidig ser man dog, at en række af det 20. århundrede store, mønsterdannende udgaver bliver til uden for selskabernes regi. De udkommer på kommercielle forlag, gerne med fondsstøtte eller ved særlige statslige bevillinger.

Det gælder fx Carl S. Petersens udgave af *Ludvig Holbergs Samlede Skrifter* (1913-63) – den første historisk-kritiske udgave af et nyere dansk forfatterskab. I sit autoritative forsvar for førstetrykket som grundtekst og ikke mindst i sin opregning af varianter, også fra eftertryk, er den tekstsociologisk moderne.

Man kan også nævne F.J. Billeskov Jansens udgaver af Holbergs *Moralske Tanker og Epistler* (1943-54), der udvikler kommentarsektionen til en logisk og funktionel form, som er svær at overgå i bogens medium.

Inden for Søren Kierkegaards forfatterskab, der i det 20. århundrede har været genstand for en intensiv udgivervirksomhed, kan man fremhæve *Søren Kierkegaards Papirer*, udgivet af P.A. Heiberg, Victor Kuhr & Einer Torsting (1909-48), udvidet ved Niels Thulstrup (1967-78). Den blev i samtiden kritiseret for at bringe læseren *for tæt på* originalmanuskripterne, på bekostning af læseligheden.

Man kan også nævne *Søren Kierkegaards Skrifter*, udg. af Niels Jørgen Cappelørn m.fl., der udkom i årene 1997-2013. For papirenes vedkommende indfører den et arkivalisk udgivelsesprincip og et topografisk imiterende layout, der bringer læseren endnu tættere på originalerne. Det bliver samtidig den første internetudgave af forfatterskabet, og den udvikler redskaberne til et synoptisk fuldtekst-variantapparat, der dog kun bliver realiseret på et mikroskopisk udsnit af forfatterskabet.

Både Holbergs og Kierkegaards skrifter er stort set udkommet uden for udgiverselskaberne (indtil DSL og Bergens Universitet for nylig påbegyndte en elektronisk Holbergudgave). Det samme gælder Grundtvigs forfatterskab, der er kommet i adskillige udvalgsudgaver, dog kun én af høj videnskabelig standard: *Grundtvigs Sang-Værk* (udgivet af Ernst Borup m.fl. i 1944-64). Den blev finansieret af De samvirkende danske Andelsselskaber!

For det fjerde af vore store forfatterskaber, H.C. Andersens, er billedet lidt anderledes. Her kom den første udgave af eventyrene uden for udgiverselskaberne (Hans Brix & Anker Jensen, 1919), mens den næste kom på DSL (Erik Dal m.fl., 1963-90). Desuden udgav H. Topsøe-Jensen i årene 1932-60 en række Andersen-korrespondancer, hvor han udvikler kommentar- og registersektionen til subtil perfektion. En del af disse udgaver kommer inden for DSL, en del uden for. Omkring 1950 opstår der ligefrem en ædel kappestrid mellem toneangivende udgivere inden for DSL (Topsøe-Jensen, Carl S. Petersen, Morten Borup) om, hvem der kan udtænke de mest nyttige, men uforudsete registre. Arbejdet kulminerer med DSL's udgave af *H.C. Andersens Dagbøger* (1971-77), hvor kommentarerne er erstattet af et fintmærkende registerapparat, der bl.a. omfatter et særligt register over de personnavne, der optræder i værk- og sagregistrene.

En udgave af Andersens Samlede Værker bliver det imidlertid ikke til førend efter

årtusindskiftet. Den hedder *ANDERSEN* og udkommer i forbindelse med en meget omtalt fødselsdag i 2005. Udgaven kommer på DSL, men initiativet udgår fra Gyldendals forlag, som egentlig ønsker sig en populær udgave uden videnskabelige ambitioner. Det fører til et kompromis, hvor det videnskabelige apparat skæres ned til, hvad DSL's repræsentanter betragter som »et absolut minimum«.

Man kan så spørge sig, hvorfor det ikke er de videnskabelige udgiverselskaber, der i det 20. århundrede er drivende kræfter ved tilvejebringelsen af de store udgaver? En mulig forklaring er, at selskaberne har en 'flad' struktur, hvor det er den enkelte filolog, der foreslår og gerne selv forestår en udgave. Det fremmer sjældent langsigtede prioriteringer og store satsninger som hele udgaver af en forfatters skrifter – slet ikke i dag, hvor den elektroniske dimension er kommet til og stiller sine krav til teknisk ekspertise.

En anden forklaring kan være, at der generelt ikke i selskaberne er foregået editionsteoretiske diskussioner eller ambitiøst udviklingsarbejde omkring nye apparatmodeller. Man har i vidt omfang koncentreret sig om det praktiske formål at få videnskabelige udgaver til at foreligge, hvor de savnedes. Og generelt har man støttet sig til etableret praksis.

I begge henseender må der gøres en undtagelse, for så vidt angår DSL's første år. Stifterne lagde faktisk ambitiøse planer for en række store udgaver, som også blev realiseret: bl.a. samlede skrifter af Johannes Ewald og Thomas Kingo, og *Danske Folkebøger fra det 16. og 17. århundrede*.

Ligeledes foregik der teoretiske diskussioner – man kan til en vis grad følge dem i Lis Jacobsens arkiv – og der blev udformet et sæt af »Almindelige Regler for Selskabets Udgaver«. Reglerne fylder ganske vist kun to sider på tryk, men de kendetegner DSL som et moderne og ambitiøst udgiverselskab – bl.a. med et krav om variantapparat i alle udgaver, fuldstændig tryk- og manuskriptbeskrivelse, og obligatorisk punktkommentering.

Reglerne blev genoptrykt i 1923, men ikke siden. Og ambitionerne måtte man skære ned på i mødet med de daglige realiteter. Editionsteoretiske diskussioner er i de senere årtier igangsat i andre fora, først og fremmest Nordisk Netværk for Editionsfilologer, der blev dannet i 1995.

Til gengæld har DSL siden 1986 markeret sig på et andet felt, med en serie prisbillige udgaver af nyere dansk litteratur til studiebrug, under titlen 'Danske Klassikere'. Der er hidtil blevet udgivet ca. 130 titler fordelt på 95 bind.

Danske Klassikere kan betragtes som en forlængelse af de populære derivat-udgaver, som de professionelle filologer begyndte at udsende i slutningen af 1800-tallet. Imidlertid er der tegn på, at seriens succes slår tilbage på de udgaver, som den principielt er derivat af, ofte kaldet standardudgaverne. Inden for DSL har man i de senere år set, at større forfatterskabsudgaver lægger sig på et niveau, der svarer til Danske Klassikere, dvs. på forhånd fravælger variantapparat samt tryk- og manuskriptbeskrivelser (som Herman Bangs romaner og noveller, Karen Blixens værker, Martin Andersen Nexøs fortællinger). Kommentarmæssigt er der også en

tendens til at adaptere klassikermodellen med en efterskrift og punktkommentarer, der retter sig mod førsteårsstudenten (det gælder ud over de nævnte udgaver også *ANDERSEN*).

Samtidig bemærker man, at vilkårene for store udgaver af danske forfatterskaber i løbet af det 20. århundrede har forandret sig. Udgaverne af Holberg, Ewald og Aarestrup samt Kierkegaards papirer i århundredets begyndelse var anlagt med henblik på forskningens snævre kredsløb og kunne fx klare sig uden oversættelse af eventuelle latinske værker, uden kommentarer eller med kommentering på et højt niveau. Men efterhånden bliver det almindeligt (og påkrævet), at en videnskabelig udgave indeholder kommentarer for den brede offentlighed – også selv om den er finansieret af grundforskningsmidler (*Søren Kierkegaards Skrifter*).

Noget kunne altså tyde på, at de to adskilte udgavespor er ved at mødes og blive til ét.